

Драгана МРШЕВИЋ-РАДОВИЋ
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

ПОМЕНИ ОРЛАНДА У ДАНИЧИЋЕВИМ ПОСЛОВИЦАМА (1871)

Орланду, како на италијанском језику гласи име славног витеза француског краља Карла Великог – Ролана (фр. Roland), чија су јуначка дела прославили француска *Песма о Ролану* (Chanson de Roland) и Ариостов спев *Бесни Орландо*, као и у многим другим градовима слободних држава тога времена, 1418. године на Плаци, пред којом се одвијао живот старог Дубровника, био је подигнут стуб на ком се налазио кип Орланда с уздигнутим чувеним мачем Дирандалом (фр. Durandal).

Бројни су помени овог *Орланда* како у дубровачкој књижевности, тако и у Пословицама Ђ. Даничића.

*

а) *Није зиме прије нег се Орланда зацрљени* (Пословице 3091)

1. Све је у овој Даничићевој пословици занимљиво, име, „Орланда” (Орландо), дијалекатски облик „зацрљени” (зацрвени), као и календарско смештање догађања на које се пословица односи у зимски период.

Даничић је објављујући Пословице 1871. године у коментару уз име Орланда забележио: „Богишић ми писа да се тако зове статуа и код ње ступ на који се пењала застава који је сваке године пред св. Влаха фебруара мјесеца мазан црвенилом” (XIV).

Како празник Св. Влаха (3. фебруар)¹ припада зимском календару, није необично очекивати да га још увек прате хладни зимски дани, не шта Да-

¹ Како је празнован Свети Влахо у Дубровнику видимо из описа А. Вучетића из 1923. године: „Република св. Влаха бијаше синоним дубровачке републике. Државна застава

ничићева пословица и алудира. Али прави смисао употпуњује пословица из Вукове збирке: *Канделора² зима фора (Вели Блаж да је лаж. Или: За њом иде Блаж./ Који вели да је лаж)* (Пословице 1965: 2110).

Вук је ову пословицу пропратио коментаром: „Кад прође сретеније, прошла је и зима; али свети *Блаж* – св. *Власиј*, који је по римском календару први дан по сретенију, и који се у Дубровнику, ђе сам ја ову пословицу чуо, обично зове свети *Влахо* – вели да је то лаж.” У народном искуству, фебруар је варљив месец: *Вељача – превртача*, каже народна пословица. Вук уз њу даје коментар: „У Дубровнику, јер је ондје вријеме у Вељачи непостојано као у Србији у Марту, а у Бечу у Априлију” (Пословице 1965: 529).

Не знамо зашто би Орландо о овом празнику био мазан црвеном бојом, али је чињеница ад је некако у ово време отпочињала још једна врста светковина којом се најављивало долазеће пролеће, као и да је могло доћи до синкретизма радњи које су пратиле ове ритуале. У овом церемонијалу одржаваном од античких времена, обележеном карневалском атмосфером, оргијастичком разузданошћу, шалом и смехом, црвена боја је имала важну улогу. Тумачећи порекло европске сцене и доводећи га у везу с прослављањем Дионисовог култа на Балкану, Милан Будимир каже како је „чак и римски тријумфатор, који у ствари представља моћног Јупитера, морао сасвим да *намаже лице црвеном бојом* [истакла Д. М.], док је његова пратња певала стидне и бестидне песме и на његов лични рачун и на рачун римског друштва. Тачно све онако као у атинском комосу приликом фалофорских поворки и процесија. Ова подударност може да буде и полигенетска порекла, али је вероватније заједничко старобалканско илирско порекло. Бестидна фраза у таквим приликама имала је изразито апотропејски карактер”, „а демонска и ђаволска сила не сме на стидне органе и боји се безобразне фразе”, као што је и црвена боја која замењује крв и црвено вино моћно средство против злих демона (Будимир 1969: 115).

У такав сценарио могао би се и Орландо из разматране Даничићеве пословице сместити.

б) *Орланди без дана бачве набија* (Пословице 3360)

2. Помињање Орланда на више места у делима Марина Држића, и коментари који су објављивани уз њих, помажу да се представа о Орланду из пословица употпуни.

Налазећи се на главном градском тргу, Орландо је морао бити и „сведок” и „учесник” како већ помињаних светковина тако и одвијања

дубровачка бијаше бијела са св. Влахом по сриједи и са словима С. Б. (Свети Блаж) лијево и десно од свечеве слике. Ратна застава која се носила само у ревији и ратној игри о светковини св. Влаха 3. фебруара бијаше црвена са истом свечевом сликом.” (Вучетић 2022: 170).

² Канделора (Свијећница) празник је који одговара Сретењу.

различитих трговачких послова у граду, међу којима су они који стоје у вези с вином, најважнији.

Тако у Држићевој комедији *Дундо Мароје* (акт IV, сцена 5, стр. 127, издање П. Колендића) Помет разговара с доносиоцем вести Мазијом и распитује се за новости у Граду (Дубровнику), на шта му Мазија шаљиво одговара (у смислу да је све по старом):

Ново је: Милашица сиренје продава, Прид Орландом вино личе, јунаци га пију, круа не мањка Прид Лужом, ни воде на Фонтани.

Ф. Чале у коментару уз ову Држићеву комедију (Дјела, стр. 454, нап. 880,) бележи како су „на ондашњем тргу гдје је био Орландов ступ „личили” тј. извикивали на продају вино, у близини Луже, тј. зграде гдје су били дубровачки градски стражари.” Чале наводи као потврду и пословицу из Даничићеве збирке: *Личи с луже и с Орланде* (Пословице 1996). Овде би дошла пословица из исте збирке *Орланди брез дана бачве набија* (3360).

в) *Орландовијевим лактом браде по граду мјери* (Пословице 3361)

3. Ова пословица из збирке Ћ. Даничића посебно је занимљива јер се њом, да ли иронично, показује функција лакта Орландовог кипа, који је у једном периоду у Дубровачкој републици служио и као званична мера за дужину.

Још 1440. године забележена је мера (малог) дубровачког лакта, која је стајала на Орландовом ступу на којем се налазио Орландов кип с мачем у руци. Мера која је одговарала Орландовом лакту (подлактици) била је означена на постољу и износила је 51 cm, а била је забележена и половина 25 ½ cm (Влајинац 1961–1974: III, 510).

Не знамо да ли садржај пословице („мерити браде лактом”) алудира на неки нама непознати догађај, али ћемо покушати да успоставимо повезаност ова два појма.

4. Познато је да су прве природне мерне јединице којима се одмеравала „дужина у свим правцима” биле везане за људско тело. За то су служили делови тела „рука, лакат, прсти руке, длан, подлактица, шака, педаљ”. Једна од најстаријих и најраспрострањенијих мера био је *лакат* – уп. *лакат* – заст. и покр. „стара мера за дужину, од око 70 cm”: „такође и шипка за мерење те дужине” (РСАНУ, XI, 1981). Као и друге народне мере за дужину, које су постале и званичне мере, ни лакат није имао јединствено одређену величину. Тако су се на нашим просторима употребљавали, различити по величини, млетачки, дубровачки, бечки, солунски, турски лакат, а постојао је и стари српски лакат или комол. Према литератури, у 14. и 15. веку ушао је у употребу турски аршин (који је такође примарно означавао руку, лакат), изједначио се са нашом старом мером и готово је потиснуо (уп. Влајинац 1961–1974: II, 124).

Напоредна употреба ових мерних јединица оставила је трага у језику, у српској лексици и фразеологији,³ док је у неким лексичким спојевима аршин сасвим заменио лакат. Тако се у РСАНУ уз одредницу *аршин* (I, 1959), наводи спој аршин-брада у значењу „патуљак дуге браде (из бајке)”; уп. такође *палац (педаљ) човек – аршин-брада, палац ћоса – аршин-брада*, са значењем „човечуљак, патуљак, кепец са великом брадом”, и овде са ознаком „из бајке”. У појединим изразима на месту где у српском имамо аршин, у руском је сачувана у употреби старија лексема локоть (лакат): *Сам пядь, а борода с локоть* (Мокијенко 1990: 84).⁴

У овим примерима садржана је важна културна информација – представа о бићу из народног предања чија је дуга брада, мерена лактом била у изразитој несразмери с величином тела. А Даничићева пословица у којој се помиње Орландов лакат потврђује и њену распрострањеност.

г) *Обила је Буну и Буницу, а пак се је завукла Орланди у тјелицу* (Пословице 3207).

5. За значење речи *тјелица* („задњица”) у овој пословици, Даничић се, како каже у предговору издања *Пословица*, обратио Богишићу: „Богишић ми пише да се сада не говори у Дубровнику, а ни у речницима не нађох” (XVIII).

Ласцивност, опцене речи и гестови нису реткост у Држићевим делима као што нису били ни сматрани срамотним, већ пре ослобођењем од ранијих друштвених стега. У контекстима у којима се Орландо помиње, како из коментара видимо, величање Орланда понекад се односи на његово јунаштво (витеза Орланда/ Роланда кога представља), а каткад на његове мушке способности које нису довођене у питање у дубровачкој средини. Напротив.

Тако у Држићевој приповести *Венера и Адон* Вукодлак (који за себе каже да је Гривино), подсмевајући се Власима, Којаку и његовом синовцу

³ Уп. фразеологизме у којима су аршин и лакат синоними: *мерити једним (истим, једнаким) лактом (аршином)*- „једнако судити, процењивати”, као и *мерити двоструким аршином* – „пристрасно судити”.

Такође, називи за мерила направљена најчешће од дрвеног материјала (прут, трска, палица, колац и мотка) као приручна, за домаћу употребу, преко перифразе *узимати* (коме) *меру* (за одело), постају компоненте фразеологизама *узети* (коме) *меру*, *узети* (коме) *меру*, *од гаћа*, „истући, испребијати (кога)”; уп. такође фразеологизам *као да је прогутао колац*, о онемо као се држи укочено, неприродно.

⁴ За педаљ као мерну јединицу зна и српски језик; у етнографској грађи бројне су потврде у којима се помиње „човек од педаља”, „човек од чеперка”. Према Влајинцу, ова природна мера за дужину означена као чеперак рачунала се „од врха палца до врха кажипрета кад се раскрече” и била је позната као „мали педаљ, педљић”. Први пут је забележена у Ступлијевом речнику у 19. в. Могла је имати различите величине и просечно је износила око 18–20 cm, а педљић око 20–22 cm (Влајинац IV: 1019).

Грубиши, саветује младића Грубишу, неискусног у опхођењу са женама, како да се понаша:

Како управите у Плочку улицу, / у реп целуните Русу Милашицу,
а ти крајичниче, Орланду се јави.../ да т'оно оправи
(Дјела, стр. 560, нап. 83).

У коментару, сматра Ф. Чале, ову поруку треба схватити као савет „крајичнику” (витезу од крајине): „јави се Орланду гдје јунаци пију вино, па нека теби као женику он, „највећи јунак”, „оно оправи”, тј. инструмент мушкости” (Дјела, стр. 299, нап. 59).

У коментарима уз Држићеву комедију *Аркулин*, Ф. Чале, пратећи дијалог између старог нежење Аркулина и неке старице Вукаве у којем се Аркулин хвалише тобожњим јунаштвом и помиње јунака Орланда, а чијим речима Вукава, тобоже из своје неукости, даје сасвим други тон и смисао, Чале примећује да је то стога „што је камени ступ на дубровачкој Плаци с Орландовим кипом...служио као успоредба у ругању тобожњој мушкости.” (Дјела, стр. 560, нап. 83).

Задржаћемо се на још једном месту у *Аркулину*, а које није у *Djelima* посебно коментарисано. Маштајући о томе да се ожени младом Анчицом, Аркулин каже: „Није моје *дунижање Орланда* (истакла – Д. М.), веће моје је свитло сунце Анчица диликана, профилана” (Дјела, стр. 536). За реч *dunižati* П. Скок претпоставља основу *dum* и одређује значење овог италијанизма као „љубити женско” (Скок 1971–1974: I, 456) (уп. дуницати, „љубакати се”, П. Колендић), наводећи да је потврђен код М. Држића.

6. Помени Орланда у пословицама и књижевности, чији је кип подстицао на неозбиљност, на шалу и изругивање, његов лакат којим су оправљани многи трговачки послови у старом Дубровнику али и његова симболичка функција и увредљив гест који се њим чини, обезбедили су место Орланду у језику и култури.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Будимир 1968:** М. Будимир, *Са балканских источника*, Београд: Српска књижевна задруга.
- Влајинац 1961–1974:** М. Влајинац, *Речник наших старих мера – у току векова*, I–IV, Београд: Српска академија наука и уметности.
- Вучетић 2022:** А. Вучетић, *Свети Влахо у Дубовнику*, Братство. XXV, Београд: Друштво „Свети Сава”, 169–187. (Преузето из старог *Братства*, 1923, 37–55).
- Дјела 1987:** Djela. Marin Držić, (prir. F. Čale), Prolog, velika edicija, knjiga 11, Zagreb „Centar za kulturnu djelatnost.

- Држић 1951:** М. Држић, *Дундо Мароје*, (прир. П. Колендић), Београд: Југословенска књига.
- Мокијенко 1990:** В. М. Мокиенко, *Загадки русской фразеологии*, Москва: Высшая школа.
- Пословице 1965:** Вук Стеф. Карацић, *Српске народне пословице*, (прир. М. Пантић), Сабрана дела, књига девета. Београд: Просвета.
- Пословице 1871:** Ђ. Daničić, *Poslovice*, Zagreb.
- РСАНУ:** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Београд: Институт за српски језик, Српска академија наука и уметности, 1959–.
- Скок 1971–1974:** Р. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.